

Aydın Qasimli

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

(əvvəli ötən sayımızda)

İmperialist dövlətlərin Türk torpaqlarını zəbt etməsinin mahiyyətini açıqlayan Mustafa Kamal Paşa göstərmişdi ki : "Qərbin heç bir zaman əfv etməyəcəyim zalımları məmləkətimiz Türkiyəni parçalamaq, bu torpaqlarda yaşayan millətimizin heysiyyətini, istiqlalını payımal etmək üçün verdikləri əsrlük qərarı ən nəhayət tətbiq etdilər. Müttəfiq dövlətləri torpaqlarımızı çeynəməyi xristianlıq adına bir xidmət hesab edirlər. Qərblilərin yunan və ermənilərə sıcaq davranıb bizi parçalamaqlarına yardımçı olmalarının səbəbi də bu anlayışdır" (Bax: Atatürkün Söyləv və Demeçləri, V cilt, səh.27)

Qərblilərin Türklərə qarşı hisslərini bu qədər açıq şəkildə ifadə edən, onların niyyətlərinin, düşmənçiliklərinin mahiyyətini dərinlən bilən Mustafa Kamal Paşa İstiqlal savaşı ilə sona çardırıqdan sonra duyğularından daha çox ağılı işlətməyə başlamış, daxili siyasətdə olduğu kimi xarici siyasətdə də böyük uğurlar qazanmışdır. Daxili siyasətlə bağlı yeni Türkiyə Cümhuriyyəti Mustafa Kamal Paşanın Cümhurbaşqanlılığı dönəmində demokratiya, yeniləşmə, layiqlik, ictimai və mədəni dəyişikliklərlə əlaqədar olan bir sıra qanunlar qəbul edilmişdi. Belə ki, ölkənin adı "Türkiyə", dövlətin adı "Türkiyə Cümhuriyyəti", rəsmi dövlət dili "Türk dili", Millət Məclisi "Türkiyə Böyük Millət Məclisi" adlanmış, 25 oktyabr 1925-ci ildə "Qiyafət qanunu", 30 noyabr 1925-ci ildə "Dərviş təkkələri və mədrəsələrin qapanması, xocaların dövlət tərəfindən yetişdirilməsi qanunu", yeni "Təhsil qanunu", 26 dekabr 1925-ci ildə "Millətlərarası təqvim qanunu", 17 fevral 1926-cı ildə "Müasir Türk Mədəni qanunu", 3 noyabr 1928-ci ildə "Ərəb əlifbasından latin əlifbasına keçmək haqqında qanun", 8 oktyabr 1929-cu ildə "Torpaqsız kəndlilərə torpaq verilməsi qanunu", 26 mart 1931-ci ildə "Yeni ölçülər qanunu", 21 iyun 1934-cü ildə "Türk soy adı alma qanunu", "Cəza qanunu", "Ticarət qanunu", "Borclar qanunu", "Hakimlər qanunu", "Dövlət Şurası haqqında qanun" və s. kimi qanunlar qəbul edilmiş, 19 fevral 1932-ci ildə "Xalq evləri" açılmış, 15 aprel 1931-ci ildə "Türk Tarix Qurumu", 12 iyul 1932-ci ildə "Türk Dil Qurumu" yaradılmışdı.

24 noyabr 1934-cü ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisi Qazi Mustafa Kamal Paşaya "Atatürk" soyadı vermişdi.

Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyası

da təqdire layiqdir. Ümumiyyətlə, Atatürk dövrü Türkiyə xarici siyasəti və diplomatiyasını üç dövrə bölmək olar. Milli Mücadilə dövrü olan birinci dövr 1920-1923-cü illəri əhatə edir. Bu dövrdə ilk diplomatik təmas Sovet Rusiyası ilə yapılmış, Mustafa Kamal Paşa Rusiyanın siyasi dəstəyindən imperialist dövlətlərə

dövlətinin imzaladığı ilk millətlərarası anlaşma idi. Bu müqavilə Ankara ilə Moskva arasında da uzlaşmaya yol açmış, 16 mart 1921-ci ildə Moskvada "Türk-Rus dostluq və qardaşlıq müqaviləsi" (tarixdə məşhur "Moskva müqaviləsi"-A.M.) imzalanmışdı. **Bu müqaviləyə əsasən Batumun Rusiyaya qaytarılması müqabilində Rusiya Türkiyəyə silah və para yardımında bulunmuş, sonra Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan, Ermənis-**

işğal olunandan sonra Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Atatürk uzaqqören siyasəti ilə Türk etnosunun ən qədim dövrlərdən gələn potensialını özündə cəmləşdirmək üçün Sovet Rusiyasının tərkibində olan böyük Türk dünyası ilə əlaqələri, etnik-mədəni bağları möhkəmləndirmək, Osmanlı İmperatorluğunu parçalayıb ərazilərinə sahib çıxan, Türkiyə ərazisini işğal edən imperialist dövlətlərə qarşı mücadilə aparmaq məqsədilə So-

raq yaşamaları bizi çox sevindirir" və 18 oktyabr 1921-ci ildə Ankaradakı Azərbaycan səfirliyi qarşısındakı mitinqdə söylədiyi "Bu gün Azərbaycanın istiqlalını təmsil edən bayrağını qaldırarkən əllərimin buraxdığı hissiyyət və təəssürat ilə hərəkətdə olduğumu duyuyorum. Çünki bu bayraq qaldıran mənəm əllərimdir... Bugünkü bayramda mənən müştərək olan bütün Türkiyə xalqının həqiqi və səmimi qardaşlığı hissiyyəti idi. Azərbaycan bayrağının Türkiyə bayrağının yanında, Türkiyə səmasında dalğalanmasını görmək bütün millətimiz üçün böyük bir bayramdır" (Bax: Nizami Cəfərov, Mehmet Akif Tural, Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə), Bakı 2008, səh.5) -fikirləri bunu bariz şəkildə göstərməkdədir.

Yunanlar üzərində qazanılan 9-10 yanvar 1921-ci il birinci İnyönü, 30 mart-1aprel 1921-ci il ikinci İnyönü, 21 avqust-13 sentyabr 1921-ci il Sakarya zəfərləri əlaqəli dövlətləri də Türkiyə ilə müqavilə bağlamağa məcbur etmiş, Fransa Türkiyə ilə 20 oktyabr 1921-ci ildə "Ankara anlaşması"ni imzalamış, müqaviləyə əsasən Fransızlar Çuxurova bölgəsindən çəkilmiş, Adana, Mersin, Osmaniyyə, Kilis və Antəpi boşaltmış, beləliklə öncə imperialist dövlətlər tərəfindən "Sevr anlaşması" ilə tənzim edilmiş Türkiyənin güney sərhədləri də Türkiyənin lehinə dəyişdirilmişdi.

Türkiyə 1922-ci il yanvar ayında Ukrayna ilə, 23 aprel 1923-cü ildə müttəfiq dövlətlərlə bağladığı "Lozan müqaviləsi" ilə xarici siyasətindəki birinci dövrü uğurla başa çatdırmışdı.

Atatürkün Cümhurbaşqanlılığı dövründəki xarici siyasətinin ikinci dövrü 1923-1930-cu illəri əhatə edir. Bu dövrdə Mustafa Kamal Paşa uzun sürən müharibə illərində dağıdılmış ölkəni bərpa etmək və xalqı səfərbər etmək üçün bir sıra inqilabi reformlar həyata keçirməyə başlamış, 28 oktyabr 1923-cü ildə Yuqoslaviya, 15 dekabr 1923-cü ildə Albaniya, 18 oktyabr 1925-ci ildə Bolqarıstanla dostluq müqavilələri imzalayaraq Balkan dövlətləri ilə işbirliyi üçün zəmin hazırlamışdı.

17 dekabr 1925-ci ildə Parisdə Sovet Rusiyası ilə bir-birinə saldırımaq haqqında Paktı, 22 aprel 1926-cı ildə Tehranda İranla tərəfsizlik Paktı imzalamış Türkiyə 5 iyun 1926-cı ildə İngiltərə ilə imzaladığı anlaşma ilə Mosulun İraqın tərkibində qalmasına razılıq vermiş, bununla da İngiltərə və Fransa, hətta İtalya ilə münasibətləri tənzimləmiş və 30 may 1928-ci ildə İtalyada da Türkiyə ilə dostluq müqaviləsi bağlamışdır ki, bu da Yunanıstanla bir dostluq anlaşmasınının yapılmasına yol açmış və 1930-cu ildə Türkiyə-Yunanıstan dostluq anlaşması imzalanmışdı. 1928-ci ildə Ankaranı ziyarət edən Əfqanıstan kralı Əmənullah Xanla da Türkiyə-Əfqanıstan dostluq müqaviləsi bağlanmışdı.

(ardı gələn sayımızda)

Zəfərlərə apararı Komutan

Bu müqaviləyə əsasən Batumun Rusiyaya qaytarılması müqabilində Rusiya Türkiyəyə silah və para yardımında bulunmuş, sonra Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın 13 oktyabr 1921-ci ildə "Qars müqaviləsi"ni birgə imzalamaları ilə Türkiyənin quzey-doğu, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın sərhədləri müəyyənləşmişdi. "Qars müqaviləsi"ne əsasən vaxtilə ingilislərlə amerikalılar, daha sonra isə bolşevik Rusiyasının Naxçıvanı ermənilərə vermək istəməsinə son qoyulmuş, Naxçıvan Muxtar Vilayət şəklində gələcəkdə də heç bir dövlətə tərk edilməmək şərti ilə Azərbaycanın himayəsinə verilmişdi...

qarşı bir kozır kimi istifadə etmiş, lakin Sovetlərin quzeydoğu Türk torpaqlarında ermənilərin ərazi sahibi olmalarını dəstəkləməsi ilə ilk görüşlər başanlıq olmamışdı. Lakin Kazım Qarabəkir Paşanın komandanlığı altındakı Türk ordusu ermənilərə qarşı hücumu keçərək 29 sentyabr 1920-ci ildə öncə müttəfiq orduları tərəfindən işğal edilərək ermənilərə verilən Sarıqamış, oktyabrın sonunda isə Qarsı azad etməsi ilə 2 dekabr 1920-ci ildə Türkiyə ilə Ermənistan arasında "Gümrü müqaviləsi" imzalanmışdı. Bu müqavilə yeni Türk

tan və Gürcüstanın 13 oktyabr 1921-ci ildə "Qars müqaviləsi"ni birgə imzalamaları ilə Türkiyənin quzey-doğu, Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın sərhədləri müəyyənləşmişdi. "Qars müqaviləsi"ne əsasən vaxtilə ingilislərlə amerikalılar, daha sonra isə bolşevik Rusiyasının Naxçıvanı ermənilərə vermək istəməsinə son qoyulmuş, Naxçıvan Muxtar Vilayət şəklində gələcəkdə də heç bir dövlətə tərk edilməmək şərti ilə Azərbaycanın himayəsinə verilmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bolşeviklər tərəfindən

vet Rusiyası ilə səmimi münasibətlər yaratmış, bu yolla Türk millətinin müstəqil demokratik dövlət qurmaq istedadını bütün dünyaya nümayiş etdirmişdi.

Atatürkün Azərbaycan siyasəti onun ümumi xarici siyasətinin mühüm tərkib hissəsi olmuşdür. Onun 14 oktyabr 1921-ci ildə Azərbaycanın Türkiyədəki səfiri İbrahim Əbilovun etimadnaməsini qəbul edərkən söylədiyi məşhur "Azərbaycan Türklərinin dərdləri öz dərdlərimiz və sevincləri öz sevinclərimiz olduğu üçün onların muradlarına nail olmaları, hür və müstəqil ola-